

LEIDYBOS VERSLO MODELIS XIX A. LIETUVOJE: PROFESIONALAUS LEIDĖJO POŽIŪRIS

Aušra Navickienė | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ausra.navickiene@kf.vu.lt

*Juozapo Zavadzčio kaip modernios leidybos pradininko, knygynų ir spaustu-
vės savininko, verslo naujovių diegėjo buvusiose Lenkijos ir Lietuvos valsty-
bės žemėse tyrimų istoriografija skaičiuojama dešimtimis pozicijų ir apima
kelių kartų lenkų ir lietuvių tyrėjų darbus. Tačiau iki šiol jo kaip verslininko
dalykinės nuostatos, indėlis į leidybos teorinės minties raidą nėra pakankamai
išnagrinėtas. Šio straipsnio tikslas – apibendrinti, kaip žymiausias XIX a.
Lietuvos leidėjas profesionalas suprato leidybos verslą ir kaip įvardijo jo plėtrą
skatinančias aplinkybės, drauge pamėginti įvertinti tų svarstymų novato-
riškumą ir svarbą XIX a. krašto leidybai. Pagrindiniai naudoti šaltiniai yra
J. Zavadzčio korespondencija, 1818 m. jo parengtas dviejų dalių rankraštis,
kurio dalis buvo paskelbta XIX a. Varšuvojeėjusiame periodiniame leidinyje
„Pamiętnik Warszawski“, o 1930 m. visas buvo išspausdintas lenkų mokslinin-
ko Tadeusza Sterzyńskiego Varšuvoje, taip pat kiti to meto panašaus pobūdžio
kūriniai – Nikolajaus Karamzino ir Friedricho Perthes publikuoti tekstai.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *privataus verslo modelis, leidyba Didžiojoje Lietuvoje XIX a., Juozapas Zavadzkis.*

Kai iš Europos žemėlapiu išnyko kelis šimtmečius gyvavusi Lenkijos ir Lietuvos valstybė, o didesnė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių dalis buvo prijungta prie Rusijos imperijos, Didžioji Lietuva ir senas spausdinimo bei knyginkystės tradicijas turintis Vilnius sugebėjo išlikti svarbus Vidurio Europos rytinio pakraščio spaudos centras, kuriame buvo plėtojama įvairių tautų kultūri-
nius, informacinius, konfesinius, komunikacinius poreikius tenkinanti knygų lei-
dyba ir jų gamyba. XVIII a. prasidėję leidybos pokyčiai truko visą XIX a.: vis labiau
atsiskyrė leidybos, knygų spausdinimo ir knygų platinimo veiklos, keitėsi leidėjų
struktūra, leidybinės veiklos organizacija, leidyba tapo savarankiška komercijos ir
verslo sritimi. Jai transformuojantis į pragyvenimą užtikrinančią veiklą, leidėjai
profesionalai ėmė įgyti vis didesnę svarbą. Šie naujo tipo verslininkai, turintys apy-

vartinių lėšų, stebintys literatūrinio gyvenimo įvykius ir skaitytojų skonio pokyčius bei knygos rinkos galimybes, būrė visus su knygos kūryba, gamyba ir sklaida susijusius asmenis, tapdami centrinėmis verslo figūromis. Siekdami konkrečių tikslų ar remdamiesi konkrečia programa, jie rinkosi rankraščius, sudarinėjo sutartis su rankraščių autoriais, vertėjais, rengė veikalus spaudai, rūpinosi cenzūros leidimais, leidinių gamybai naudojo savo lėšas arba jas telkė, tarėsi su knygų prekybininkais dėl leidinių realizavimo ar juos platino patys, įvairiomis reklaminėmis priemonėmis siekdami atkreipti visuomenės dėmesį. Skaitančiąja visuomene besiremiantys leidėjai profesionalai jau pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais įsitvirtino Didžiosios Lietuvos knyginkystėje, steigdami knygų spausdinimo ir knygų prekybos įmones, derindami knygų spausdinimo ir leidybos ar knygų prekybos ir leidybos, o kartais knygų leidybos, gamybos ir platinimo veiklas. Jie tapo svarbiausiais leidybos organizatoriais, jų leidiniai sudarė pagrindinę to meto spaudinių dalį.

J. Zavadzkiis buvo žymiausias XIX a. leidėjas Lietuvoje. Jis sukūrė knygų leidybos, gamybos ir platinimo firmą, kuri, sutelkta šeimos rankose ir vadovaujama kelių kartų atstovų, veikė pusantrą šimto metų, prisitaikydama prie konkurencinės aplinkos ir besikeičiančių verslo sąlygų. Apskritai požiūris, kad J. Zavadzkiis (1781–1838) yra žymiausias XIX a. pradžios leidėjas, spaustuvininkas ir knyginkas Lietuvoje ir Lenkijoje, gyvuoja dešimtmečius. Lenkų ir lietuvių tyrėjai vieningai sutaria¹, kad Juozapas, Adomas ir Feliksas Zavadzkiiai daug nusipelnė plėtodami leidybą šiame Europos regione XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje (iki Antrojo pasaulinio karo). Tačiau firmos įkūrėjas Juozapas buvo ne tik moderniausios krašte spaustuvės ir knygynų Vilniuje ir Varšuvoje savininkas, leidybos organizavimo naujovių diegėjas, bet ir teorinių svarstymų apie krašto leidybą autorius. Pirmasis ėmėsis aktualinti J. Zavadzkiio darbą buvo lenkų mokslininkas Tadeusz Sterzyński, kuris paskelbė jį kaip šaltinį Varšuvoje 1930 m.² (Taip išėjo knygelė pavadinimu *Projekt organizacji księgarstwa polskiego* [...]) (Projektas bendrųjų knyginkystės taisyklių Lenkijos karalystėje). Pirmasis, kuris atkreipė dėmesį į J. Zavadzkiio pastangas teorizuoti, buvo lenkų tyrėjas Radoslavas Cybulskiis. Jo veikalas apie šį leidėją, spaustuvininką ir knygų prekybininką iki šiol yra vienintelis monografinio pobūdžio tyrinėjimas, nors ir paskelbtas kaip mokslo populiarinimo serijos *Książki o Książce*³ leidinys ir neatitinkantis formalių mokslinės monografijos tekstui keliamų reikalavimų. J. Zavadzkiio įžvalgos nesulaukė vėlesnių tyrėjų dėmesio ir jų svarba leidybos teorinės minties raidai nėra pakankamai išnagrinėta. Straipsnio tikslas – remiantis J. Zavadzkiio laiškais Adomui Kazimierui Čartoriskiu⁴, 1818 m. jo parengtu rankraščiu apie leidybos būklę ir jos plėtros modelį⁵ bei Nikolajaus Karamzino ir Friedricho Perthes publikuotais panašaus turinio tekstais apibendrinti, kaip J. Zavadzkiis suprato leidybos veiklą ir kaip įvardijo ją skatinančias aplinkybes, drauge pabandant įvertinti tų įžvalgų novatoriškumą ir svarbą XIX a. leidybos raidai.

J. ZAVADZKIO AMŽININKŲ N. KARAMZINO IR
F. PERTHES SVARSTYMAI APIE LEIDYBOS VERSLĄ

Kas yra modernus knygos verslas, ko trūksta, kad jis sparčiau plėstųsi, svarstė dauguma XIX a. leidėjų. Kai kurie iš jų savo mintis ir įžvalgas išdėstė raštu, jiems suteikdami vienokią ar kitokią spausdintinę formą. Kaip išskirtiniai tokio pobūdžio darbai gali būti minimos N. Karamzino ir F. Perthes publikacijos.

1802 m. pasirodė rusų istoriko ir leidėjo N. Karamzino straipsnis pavadinimu „O knižnoj trgovle i lubvi k čtieniju v Rosii“ (Apie knygų prekybą ir meilę skaity-

1 ABRAMAVIČIUS, V. L. Ivinskis ir Zavadzkiio leidykla. *Pergalė*, 1955, nr. 5, p. 66–83; ABRAMAVIČIUS, V. *Zavadzkiiai ir lietuviškoji knyga Vilniuje*. Vilnius, [1944?]. 15 p.; ABRAMOWICZ, L. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie: zarys historyczny (1525–1925)*. Wilno, 1925, p. 86–98; CYBULSKI, R. Formowanie się modelu kapitalistycznego przedsiębiorstwa wydawniczo-księgarskiego w Polsce w latach 1800–1831. *Studia o Książce*, 1976, t. 6, p. 101–130; BANDTKIE, J. S. *Historia drukarni w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xsięstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których Polskie dzieła wychodziły*. T. 2. Kraków, 1826, p. 279; CYBULSKI, R. *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*. [Wrocław], 1972. 265 p.; CYBULSKI, R. Księgarstwo polskie na początku XIX w. *Księgarz*, 1963, nr. 3, p. 46–57; LELEWELIS, J. *Dvejetas bibliografinių knygų*. T. 1. Vilnius, 2011, p. 229; NAVICKIENĖ, A. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 384 p.; NAVICKIENĖ, A. Intelektinę nuosavybę reglamentuojantys teisiniai dokumentai XIX a. pirmosios pusės carų valdomoje Lietuvoje. *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 198–216; NAVICKIENĖ, A. Juozapo Zavadzkiio firmos lietuviškų leidinių platinimas. *Knygotyra*, 1993, t. 20, p. 34–44; NAVICKIENĖ, A. Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai. *Knygotyra*, 1992, t. 19, p. 11–26; POKLEWSKA, D. *Zawadzki: Józef, Adam, Feliks*. Iš *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa; Łódź. 1972, p. 1010–1014; STOLZMAN, M. *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*. Olsztyn, 1987, p. 59–103; Strazdas, E. *Zavadzkiiai ir Vilnius. Kultūros barai*, 1969, nr. 10, p. 61–63; TURKOWSKI, T. *Rzut oka na historie książki*

Wileńskiej. Kraków; Wilno, 1932, p. 26–38; РОЗЕТ, Р. И. Ю. Завадский и издательская деятельность Вильнюского университета в первом тридцатилетии XIX века. *Mokslu darbai*, 1960, t. 32: Istorijos-filologijos mokslų serija. Istorija, t. 2, p. 151–165; ШУЛЬКИНА, Г. Роль Виленского университета в развитии книгоиздательского и книготоргового дела в первой трети XIX века. *Труды Ленинградского института культуры имени Н. К. Крупской*, 1967, т. 18, p. 283–299.

2 *Projekt organizacji księgarstwa polskiego z czasów Królestwa kongresowego*. Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930. 44 p.

3 CYBULSKI, R. *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*. [Wrocław], 1972, p. 168–185.

4 J. Zawadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865*. Zebrał T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 1–96, 102–108; T. 2. Wilno, 1937, p. 12–20, 91–93, 108, 234–239.

5 1818 m. J. Zavadzkiis parengė dviejų dalių rankraštį, kuriame pateikė privataus leidybos verslo kūrimo ir plėtos modelį. Pirmoji rankraščio dalis buvo pavadinta „Priminimas priežasčių, dėl kurių nustatytinos taisyklės visai Lenkijos knyginkystei“, jos apimtis – 38 lapai. Antrosios pavadinimas buvo „Bendrosios taisyklės Lenkijos karalystės knyginkų visuomenei. Projekto punktai“, jos apimtis – 19 lapų.

Visas tekstas paskelbtas leidinyje: *Projekt organizacji księgarstwa polskiego z czasów Królestwa kongresowego*. Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930. 44 p.

mui Rusijoje). Tekstas buvo paskelbtas paties autoriaus leidžiamame periodiniame leidinyje „Viestnik Evropy“. Beveik aštuonių puslapių rašinyje buvo akcentuojamas leidybos verslo augimas Rusijoje per pastaruosius 25-erius metus, gerokai padidėję to verslo mastai ir tolesnę raidą lemiantys pasikeitę visuomenės skaitymo įpročiai⁶. Nemaža dalis straipsnio buvo skirta įvertinti Maskvos tipografo ir knygyninko vieno pirmųjų Rusijos modernių leidėjų – Nikolajaus Novikovo novatorišką veiklą, dešimteriopei išaugusią leidybą ir knygų prekybą krašte⁷. N. Karamzinas pabrėžė, kad N. Novikovas labai prisidėjo prie to, kad skaitytų ne tik aukščiausi ir labiausiai išprusę visuomenės sluoksniai, bet ir pirkliai bei vidurinioji klasė. Tačiau nors ir džiaugdamosis Rusijos leidybos laimėjimais, jis suvokė, kad Rusijos verslas dar toli gražu nėra taip išplėtotas kaip Vokietijoje, Prancūzijoje ar Anglijoje, ir svarstydamas apie jo galimybes akcentavo skaitymo skatinimo svarbą.

Vokiečių knygyninkas F. Perthes parengė gerokai didesnės apimties tekstą (36 puslapių), kuris 1816 m. pasirodė kaip brošiūra „Der deutsche Buchhandel als Bedingung des Daseyns einer deutschen Literatur“ (Vokiškos leidyklos ir knygynai kaip vokiškos literatūros egzistavimo prielaida)⁸. Knygelėje jis svarstė aktualius Vokietijos knygyninkystės dalykus, tačiau pateikė ir platesnių išvalgų. Pradėjęs nuo pamąstymų apie gimtąją kalbą, literatūrą, dvasinį tautos gyvenimą, jis išskyrė tris išorines knygos verslo sąlygas, kurios būtinos, kad klestėtų vokiečių raštija: parūpinti lėšų raštų spausdinimui; atlyginti autoriams už jų raštų skelbimą ir leidimą; sukurti instituciją, kuri visose šalyse, kur vokiečių kalba yra gimtoji, užtikrintų, jog spaudiniai būtų platinami taip, kad žmonės visur būtų kiek įmanoma vienodai skatinami domėtis kalba, mokslu ir literatūra⁹. Kaip knygos verslo atstovas jis pateikė ir keturis reikalavimus savo profesinei bendruomenei, akcentuodamas, kad ji privalo tinkamai apipavidalinti ir be klaidų išspausdinti leidžiamus raštus ir kūrinius; kad būtina teisingai ir sąžiningai elgtis su autoriais ir mokėti jiems tinkamą atlygį, kad jie galėtų išsaugoti dvasios orumą ir laisvę; kad svarbu sutelkti ir atskirų, ir jungtinę veiklą vykdančių knygyninkų jėgas, kad nė vienas mokslinis sumanymas, kad ir kokio masto jis būtų, neliktų neįgyvendintas dėl to, kad jam pritrūko paramos; kad pardavėjai (prekiautojai naujomis knygomis) turi pardavinėti leidinius nebrangiai visose vokiečių šalyse ir taikyti vienodas kainas su nedideliu leidėjo nustatomu antkainiu atokiose vietovėse¹⁰. F. Perthes buvo įsitikinęs, kad leidybos verslas gali sėkmingai plėtotis laisvos konkurencijos sąlygomis, tačiau tam, kad jis būtų skatinamas, reikia priimti autorių ir leidėjų nuosavybės teises reguliuojantį įstatymą, kuriame būtų aiškiai nustatyta šių teisių į kūrinius apimtis ir galiojimo trukmė, ir įkurti įstaigą, kuri padėtų šias teises įgyvendinti ir ginti¹¹. Kad pagrįstų šių dviejų išskirtų veiksmų svarbą, didesnę dalį kūrinių jis paskyrė esamos leidybos padėties analizei, aprašė Vokietijos

leidybos istoriją, kuri, jo manymu, lėmė krašto leidybos savitumus, ir padarinius, kurie išstiks leidybą, jei autorių ir knyginkų veikla liks nereguliuojama įstatymų. Autorius tiksliai įvertino leidybos verslo grėsmes ir numatė būdus, kaip su jomis susidoroti. F. Perthes buvo vienas iš knyginkų profesinės organizacijos kūrėjų. Praėjus beveik dešimtmečiui ši organizacija gimė Vokietijoje kaip *Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig* (Vokiečių knygų prekybininkų asociacija, įkurta 1825 m. Leipcige) ir įrodė savo veiklos efektyvumą.

SVARBIAUSI J. ZAVADZKIO TEIGINIAI APIE LEIDYBOS VERSLĄ IR JĮ SKATINANČIAS APLINKYBES

Mintys apie tai, kas yra leidėjas, leidybos verslas, ko trūksta, kad jis sparčiau plėstųsi buvusioje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, J. Zavadzki galvoje klostėsi nuo pat veiklos Vilniuje pradžios. Tai rodo 1806–1817 m. laišakai, rašyti įtakingam to meto politikui, Vilniaus švietimo apygardos kuratoriui kunigaikščiui A. K. Čartoriskiiui, kuris buvo ne tik didžiausios Rusijos imperijoje švietimo apygardos vadovas, bet ir krašto knyginkystėje besidomintis asmuo. Remiantis žiniomis, įgytomis mokantis knyginkystės Vroclave, Poznanėje, Leipcige, ir patirtimi, sukaupia plėtojant asmeninį verslą Vilniuje, tuose laiškuose dalijamasi mintimis apie leidybos aktualijas, analizuojamos problemos ir svarstomos aplinkybės, galinčios padėti šiam verslui augti. Suvokdamas A. K. Čartoriskio kaip politiko galimybes (kunigaikštis buvo artimas caro Aleksandro I draugas), Vilniaus knyginkas ypač aktyviai nagrinėjo tuos verslo klausimus, kurie buvo jam asmeniškai svarbūs arba turėjo būti sprendžiami valstybės lygiu. Korespondencijoje atsispindi kelių dešimtmečių patirtis, kai 1805 m. buvo pasirašytos sutartys su Imperatoriškuoju Vilniaus universitetu ir J. Zavadzki tapo privilegijuotuoju spaustuvininku, o vėliau ir knyginku, susikurdamas sąlygas praturtėti iš vadovėlių leidybos; kai buvo plečiamos leidybos ir knygų prekybos apimtys ir geografija, derinamos spaustuvininko, leidėjo ir knyginko veiklos, diegiamos kituose kraštuose jau išbandytos leidybos naujovės ir rengiamasi pradėti savarankišką šeimos verslą. Neaišku, kas paskatino J. Zavadzkį apibendrinti tuos svarstymus, tačiau 1818 m., kai verslininkas jau buvo sukūręs knygų leidybos, gamybos ir platinimo firmos pamatus, jie sugulė į sistemingą rašinį¹², pateikdami pirmojo leidėjo profesionalo patirtimi pagrįstą

6 КАРАМЗИН, Н. О книжной торговле и любви к чтению в России. *Вестник Европы*, 1802, ч. 3, с. 57–64.

7 Ten pat, p. 57–58.

8 *Der deutsche Buchhandel als Bedingung des Da-*

seyns einer deutschen Literatur. 1816. 36 p.

9 Ten pat, p. 5–6.

10 Ten pat, p. 9–10.

11 Ten pat, p. 12.

12 Tais pačiais 1818 m. tekstas buvo nusiųstas

įžvalgų apie privataus leidybos verslo, kuris gali gyvuoti savarankiškai kaip šeimos verslas ir remtis vien skaitančiosios visuomenės kolektyviniu mecenavimu, kūrimo ir plėtros modelį. Ar rengdamas savo tekstą J. Zavadzkiis rėmėsi N. Karamzino ir F. Perthes darbais? Tikėtina, kad su jais buvo susipažinęs. Su N. Karamzinu jis susirašinėjo, laiškuose svarstė knygų prekybos klausimus. Vilniaus leidėjas gyvai domėjosi vokiečių knyginkystė ir atidžiai sekė visas šio krašto verslo naujoves, tad apie F. Perthes svarstymus taip pat turėjo būti girdėjęs.

J. Zavadzkiio pateiktos įžvalgos grindžiamos leidybos svarba visuomenei, išskiriant du dalykus. Kaip švietimo epochos žmogus J. Zavadzkiis pirmiausia akcentavo tai, kad spauda, knyginkystė, leidyba yra neatsiejamos nuo visuomenės švietimo, kad švietimas yra tikslas, o leidyba – priemonė tam tikslui pasiekti¹³. Tačiau jis pabrėžė ir tai, kad knyginkystė yra labai svarbi visuomenės ūkio raidai, nes joje įdarbinama daug raštingų visuomenės narių¹⁴, kad ji skatina lėšų apyvartą, pagyvina kitas pramonės šakas, neleidžia iš krašto išplaukti kapitalui arba jį į kraštą privilioja¹⁵.

Tokių nuostatų kontekste J. Zavadzkiis išskyrė tris svarbiausius sėkmingos leidybos raidos veiksnius. Kokie jie? Pirmiausia jis pabrėžė valstybės paramą, kurią suvokė kaip sistemą teisinių normų, taisyklių ir kaip veiklą institucijų, kurios reguliuotų verslą, padėtų gyvuoti leidėjų bendruomenei ir skatintų jos narių veiklą. Kaip antrąjį veiksniį jis išskyrė *vietos tinkamumą*, suprantamą kaip įmonių, amatų ir profesijų, kurios prisideda prie spaudos produkto kūrimo ir gamybos, pakankamą skaičių¹⁶. Tinkamą knygų platinimo organizavimą J. Zavadzkiis nurodė kaip trečiąjį veiksniį.

Daug dėmesio skirdamas valdžios pareigai globoti leidybą, jis rėmėsi kitų kraštų, pasižyminčių aukštesniu kultūros ir švietimo lygiu, leidybos istorine analize. Ypač aukštino prancūzų patirtį, jų valdžios išmintį leidžiant leidybai svarbius įstatymus. Ta patirtimi jis rėmėsi projektuodamas Knyginkystės rūmus kaip instituciją, galinčią vienyti verslo dalyvius, vykdyti jų teisminę, policinę, administracinę ir kitokią priežiūrą bei globą. Remdamasis istoriniais pavyzdžiais J. Zavadzkiis akcentavo ir valstybės paramą leidėjams – jie galėtų būti prilyginti švietimo darbuotojams, kuriems teikiama parama, lengvinama muitų, pašto siuntų išlaidų našta ir teikiama kitokios finansinės lengvatos¹⁷. Ir nors būtų galima diskutuoti su autoriumi dėl jo tikėjimo politinės valdžios kaip verslo globėjos visagalybe, tačiau laiko dvasią atitiko jo rūpestis dėl būtinumo valstybės lygiu spręsti autorių teisių klausimą bei kurti knyginkų profesinę organizaciją, atsakingą už jos narių gerovę.

Antrąjį knyginkystės plėtros veiksnių, tai yra vietos tinkamumą, J. Zavadzkiis aiškino teigdamas, kad leidyba yra tokios rūšies verslas, kuris negali judėti į priekį be kitų amatų pagalbos (tokių jis suskaičiavo daugiau kaip 80)¹⁸. Užtat ir menams, ir

moksłams ne taip palankiose vietose ir leidyba turi augti tik labai iš lėto¹⁹. Vartodamas vokišką *Verlegerio* sąvoką, J. Zavadzki leidėją apibūdino kaip asmenį, kuris įdeda lėšų ir perka visus tuos talkininkus, kuris kartu su savo galutiniu tarpininkavimu juos išlaiko, o jų darbą parduoda kartu su savuoju ir pasipelno iš visuomenės²⁰. Jis

į Mokslo mylėtojų draugiją Varšuvoje. Be autoriaus žinios jo dalis buvo išspausdinta gruodžio mėnesio periodinio leidinio „Pamiętnik Warszawski“ numerijoje. Šiandien rankraštis yra saugomas Varšuvos universiteto bibliotekoje. Jį sudaro du sąsiuviniai *in quarto* (207x171) formato.

13 J. Zavadzki rašė: ... *šis menas ... regimai ir sėkmingai tarnauja mokslo ir švietimo labui. (Projekt organizacijai kniegarstwu polskiego z czasów Królestwa kongresowego.* Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930, p. 1–2. Iš lenkų kalbos vertė Vidas Račius.)

14 Apie tai rašoma ir J. Zavadzki 1806 m. rugpjūčio 12 d. laiške A. K. Čartoriskui. (J. Zavadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i kniegarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865.* Zebrął T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 1–2.)

15 J. Zavadzki rašė: *Leidyba gali būti labai plati savarankiška kaip pramonės (verslo) šaka, kuri naudingai įdarbindama gausų visuomenės sluoksnį gali skatinti daugelio milijonų pinigų apyvartą, parūpinti uždarbį kitiems sluoksniams ir sykiu netgi nevalingai prisidėti prie kitų pramonės šakų pagyvavimo, suteikti padorų pragyvenimą daugeliui mokytų žmonių ir gausinti jų skaičių, o jų būklę paversti patrauklesne, visa tai atlikdama be ypatingų valdžios išlaidų ir pastangų, o moksliui ir švietimui, kartoju tai dar syki, padėdama ir kartu neleidama iš krašto išplaukti dideliam kapitalui arba jį į kraštą priviliodama. (Projekt organizacijai kniegarstwu polskiego z czasów Królestwa kongresowego.* Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930, p. 2. Iš lenkų kalbos vertė Vidas Račius.)

16 1815 m. rugsėjo 18 d. laiške A. K. Čartoriskui J. Zavadzki akcentavo popieriaus pramonės plėtrą ir raizymo meno puoselėjimo svarbą plėtojant leidybos veiklą. (*Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i*

kniegarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie lat 1805–1865. Zebrął T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 92–93.)

17 J. Zavadzki rašė: *Knygininkystė visa jos apimtimi ir toliau liko profesija, susidedanti iš tokių trijų dalių, kaip mokslinė, amatinė ir prekybinė, o valdoma sujungus jas visas, daugelyje kraštų klesti, globia nemažai tokių žmonių, kurie yra prityrę ne tik savo profesijoje, bet ir priklauso prie pirmos eilės mokslininkų, o be to, disponuoja dideliais kapitalais ir nei patys, nei jų palikuonys neapleidžia savo profesijos, kas labiausiai liudija gerą šios profesijos būklę. (Projekt organizacijai kniegarstwu polskiego z czasów Królestwa kongresowego.* Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930, p. 4. Iš lenkų kalbos vertė Vidas Račius.)

18 Apie tai plačiau svarstoma 1813 m. gegužės 29 d. J. Zavadzki laiške A. K. Čartoriskui. (J. Zavadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i kniegarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865.* Zebrął T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 74–75.)

19 J. Zavadzki žodžiais tariant, lengviau leidyba plėčiasi ten, kur yra tikri miestai, tai yra tokie, kuriuose gyvena miestiečiai profesionalai ir kuriuose telkiasi reikalingi amatininkai bei menininkai. (Projekt organizacijai kniegarstwu polskiego z czasów Królestwa kongresowego. Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930, p. 12–13. Iš lenkų kalbos vertė Vidas Račius.)

20 Apie tai rašoma jau minėtame 1813 m. gegužės 29 d. J. Zavadzki laiške A. K. Čartoriskui. (J. Zavadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i kniegarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865.* Zebrął T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 74–75.)

puikiai suvokė, kad tas turtingumas yra savotiškas, nes *Verlegeris*, jei norėtų pereiti į kitą luomą, negalėtų panaudoti savo turtų. Taip pat J. Zavadzkius taikliai pažymėjo, kad leidėjo profesija neperspektyvi to meto konfesinėms institucijoms priklausančiose įmonėse, o turėtų gerai laikytis kaip paveldas šeimose, kuriose pirmtakų sukaupę turtą padaugina vaikaičiai ir provaikaičiai, pradinio indėlio kapitalas auga, o priklausomai nuo jo didėja galia imtis didesnių, tobulesnių ir pelningesnių sumanymų²¹. Buvusioje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje J. Zavadzkius vienas pirmųjų įgyvendino šeimos verslo modelį, kuris vėliau čia labai paplito.

Trečiąjį leidybos plėtros veiksnių J. Zavadzkius siejo su knygininkų skaičiaus didinimu, jų tinklo kūrimu²². Atspirties pozicija memorialo autorius pasirinko teiginį, kad daugumos prekybos šakų sėkmę lemia prekių kokybė, kad apskritai prekybos sėkmę užsitikrina kokybiškų prekių vartotojui pasiūla. Tačiau jis atkreipė dėmesį, kad kitaip yra pardavinėjant knygas: net puikios kokybės ir vertingiausia knyga neras pirkėjo, jeigu nebus tokių, kurie suvoks jos vertę, jos turinio teikiamą naudą. J. Zavadzkiui kaip svarbesnė aplinkybė atrodė ne tiek vartotojų finansinės galimybės, kiek jų gebėjimas įvertinti knygos naudingumą. Kita aplinkybė, į kurią, jo manymu, būtina atsižvelgti siekiant suaktyvinti knygų platinimą, buvo ta, kad potencialūs knygos pirkėjai yra labai išsibarstę, išsisklaidę ir prekybininkams jų tenka ieškoti. Todėl tik platus knygų platinimo įstaigų tinklas gali priartinti knygas prie skaitytojų. Rankraštyje buvo pateikiamas stacionarių knygynų tinklo plėtros planas, numatant juos steigti krašto administracinio suskirstymo stambesniuose ir smulkesniuose centruose, šalia knygynų steigiant ir skaitymo bei skolinimo kabinetus. J. Zavadzkius buvo vienas pirmųjų, kuris pritaikė tai praktikoje ir sėkmingai iš to pasipelnė bei paskatino taip elgtis ir kitus. Knygų mugės Frankfurte ir Leipcige J. Zavadzkius vertino kaip sektiną knygų prekybos pavyzdį, kuris leidžia užsitikrinti kontaktus su kitais knygininkais, lengviau vykdyti prekybinius sandorius ir prekių mainus. Nors Lenkijoje ir Lietuvoje tokių mugių nebuvo, autorius svarstė, gal jos galėtų būti pradėtos rengti Varšuvoje, kur būtų patogiu atvykti knygininkams iš Lietuvos, Galicijos, Poznanės, Krokuvos, Vroclavo ir kitų vietų. Tačiau ši projekto dalis, paremta vokiečių patirtimi, nebuvo įgyvendinta, ir mugės Varšuvoje nepradėtos rengti.

Išvados

Kaip reiktų vertinti J. Zavadzkius svarstymus to meto publikacijų kontekste ir žvelgiant iš šiandienos perspektyvos?

J. Zavadzkius sukurtas tekstas yra vienas iš nedaugelio teorinių XIX a. tekstų apie leidybą. Kaip ir N. Karamzino bei F. Perthes kūriniai, jis išsiskiria originaliu turiniu. Nors visuose trijuose darbuose analizuojama skirtingų šalių leidybos si-

tuacija, tačiau juos sieja tekstų autorių, kaip Apšvietos epochos atstovų, patriotinės nuostatos ir modernaus leidybos verslo ypatumų suvokimas. Autoriai ne tik aiškina knyginkystės ryšius su švietimu, kalba apie jos įtaką skaitymui, svarbą literatūros augimui kaip švietimą skatinančios priemonės, bet ir pateikia teorinių įžvalgų apie privataus verslo modelį.

J. Zavadzki sukūrė istorinių ir teorinių įžvalgų kupiną veikalą, kai kuriais aspektais pranokstantį N. Karamzino ir F. Perthes publikacijas. Jo parengtas rankraštis susidėjo iš dviejų dalių. Pirmoji, atsižvelgiant į turinį ir medžiagos pateikimo pobūdį, gali būti vadinama istorine analitine, joje pateikta leidybos verslo atsiradimo bei tuometinės jo būklės, svarbos visuomenei bei raidą skatinančių trijų veiksmų analizė. Antrosios dalies, kuriai tinka įstatymo projekto pavadinimas, 32 punktuose apibūdinta knyginkystės veikėjų bendruomenė kaip vieninga organizacinė struktūra, aptarti jos valdymo principai ir būdai, tarpusavio santykiai, sėkmingai veiklai būtinos valstybės lygiu reguliuojamos priemonės.

Svarbiausias dalykas – kad savo kūrinyje J. Zavadzki, kaip ir jo pirmtakai, skleidė laisvosios rinkos ekonomikos dėsniais grindžiamo verslo idėjas ir suformulavo modernaus leidybos verslo sampratą. Šis modelis rėmėsi ne tradicinėmis, iki tol gyvavusiomis leidybos mecenavimo formomis, bet visuomeniniu mecenatu, t. y. skaitančiąja visuomene, kuri jau buvo pajėgi apmokėti ir autorius, ir leidėjo, ir spaustuvinininko, ir knyginko darbą. Iki tol leidybos versle dominavusias konfesinių institucijų knygos leidybos, gamybos ir platinimo paslaugas vertindamas kaip neveiksmingas ir neatitinkančias laiko reikalavimų, J. Zavadzki akcentavo privačiose rankose telkiamo kapitalo svarbą ir įžvalgiai planavo jo panaudos galimybes.

Kaip ir F. Perthes, J. Zavadzki siūlė naujoviškai spręsti autorių teisių klausimus ir valstybės lygiu įteisinti abipuse nauda grindžiamus leidėjo ir autoriaus santykius, sukurti įstatymus, kurie skatintų sąžiningą konkurenciją. (J. Zavadzki parengti dokumentai ir veikla prisidėjo prie autorių teisių įstatymų gimimo Rusijoje ir jos

21 J. Zavadzki rašė: *Leidyba yra verslas, kuris primena kapitalo įdėjimą už procentus. Iš tokios šio verslo prigimties išplaukia, kad juo besiverčiantis tik tada gali drąsiai imtis leidybos, kai puoseleja viltį, kad jeigu ne pats, tai jo palikuonys arba giminė iš to turės naudos versdamiesi ta pačia profesija ir toliau užsiimdami jo pradėta veikla. (Projekt organizacji księgarstwa polskiego z czasów Królestwa kongresowego. Wydał i przedmową poprzedził T. Sterzyński. Warszawa, 1930, p. 5–6. Iš lenkų kalbos vertė Vidas Račius.) Ta pati mintis pateikiama ir 1813 m. gegužės 29 d. J. Zavadzki laiške A. K. Čartoriskiu*

(J. Zavadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865*. Zebrał T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 74–75.)

22 Bene pirmą kartą tokia nuomonė pasakoma 1810 m. kovo 31 d. J. Zavadzki laiške A. K. Čartoriskiu. (J. Zavadzki do ks. A. K. Czartoryskiego. Iš *Materjały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865*. Zebrał T. Turkowski. T. 1. Wilno, 1935, p. 42–13.)

okupuotose žemėse. Tokie įstatymai čia atsirado 1830 m. kaip cenzūros įstatymų dalis.) Jis akcentavo ir kaip svarbu turėti knyginkus vienijančią organizaciją, kuri juos telktų, skatintų bendradarbiauti ir gintų jų teises.

J. Zavadzko siūlomas leidybos verslo modelis atitiko laikotarpio reikalavimus. XIX a. Vokietijoje ir Prancūzijoje jis gyvavo jau daugiau kaip šimtmetį, tų kraštų žymiesiems privačioms leidybos ir knyginkystės firmoms vadovavo jų kūrėjų sūnūs arba anūkai. XIX a. pradžios Lietuvoje ir Lenkijoje veiklą pradėjo pirmoji *Verlegelių* karta, tačiau netrukus ji tapo dominuojanti. Ir šiame Europos regione leidėjai profesionalai įsitvirtino kaip svarbiausi leidybos organizatoriai, o leidyba pavirto savarankiška prekybos ir verslo sritimi.

Šaltiniai ir literatūra

1. ABRAMAVIČIUS, V. L. Ivinskis ir Zavadzko leidykla. *Pergalė*, 1955, nr. 5, p. 66–83.
2. ABRAMAVIČIUS, V. *Zavadzkiai ir lietuviškoji knyga Vilniuje*. Vilnius, [1944?]. 15 p. Prieš antr. aut.: Algirdas Gegužinis.
3. ABRAMOWICZ, L. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie. zarys historyczny (1525–1925)*. Wilno, 1925. 150 p.
4. BANDTKIE, J. S. *Historia drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xsięstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których Polskie dzieła wychodziły*. T. 1–3. Kraków, 1826.
5. CYBULSKI, R. Formowanie się modelu kapitalistycznego przedsiębiorstwa wydawniczo-księgarskiego w Polsce w latach 1800–1831. *Studia o Książce*, 1976, t. 6, p. 101–130.
6. CYBULSKI, R. *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*. [Wrocław], 1972. 265 p.
7. CYBULSKI, R. Księgarstwo polskie na początku XIX w. *Księgarz*, 1963, nr. 3, p. 46–57.
8. *Der deutsche Buchhandel als Bedingung des Daseyns einer deutschen Literatur*. 1816. 36 p.
9. LELEWELIS, J. *Dvejetas bibliografinių knygų*. T. 1. Vilnius, 2011. 320 p., [5] iliustr. lap.
10. *Materjaly do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865*. Zebrał T. Turkowski. T. 1–3. Wilno, 1935–1937.
11. NAVICKIENĖ, A. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*. monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 384 p.
12. NAVICKIENĖ, A. Intelektinę nuosavybę reglamentuojantys teisiniai dokumentai XIX a. pirmosios pusės carų valdomoje Lietuvoje. *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 198–216.
13. NAVICKIENĖ, A. Juozapo Zavadzko firmos lietuviškų leidinių platinimas. *Knygotyra*, 1993, t. 20, p. 34–44.
14. NAVICKIENĖ, A. Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai. *Knygotyra*, 1992, t. 19, p. 11–26.
15. POKLEWSKA, D. Zawadzki: Józef, Adam, Feliks. Iš *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa; Łódź. 1972, p. 1010–1014.
16. *Projekt organizacji księgarstwa polskiego z czasów Królestwa kongresowego*. Wydał i przedmową poprzędził T. Sterzyński. Warszawa, 1930. 44 p.
17. STOLZMAN, M. *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*. Olsztyn, 1987. 277 p.
18. STRAZDAS, E. Zavadzkaiai ir Vilnius. *Kultūros barai*, 1969, nr. 10, p. 61–63.
19. TURKOWSKI, T. *Rzut oka na historie książki Wileńskiej*. Kraków; Wilno, 1932. 46 p. Prieš antr. aut.: J. Czarniecki.
20. КАРАМЗИН, Н. О книжной торговле и любви к чтению в России. *Вестник Европы*, 1802, ч. 3, с. 57–64.

21. РОЗЕТ, Р. И. Ю. Завадский и издательская деятельность Вильнюсского университета в первом тридцатилетии XIX века. *Mokslo darbai*, 1960, т. 32: Istorijos-filologijos mokslų serija. Istorija, т. 2, p. 151–165.

22. ШУЛЬКИНА, Г. Роль Виленского университета в развитии книгоиздательского и книготоргового дела в первой трети XIX века. *Труды Ленинградского института культуры имени Н. К. Крупской*, 1967, т. 18, p. 283–299.

PUBLISHING BUSINESS MODEL IN THE 19TH CENTURY LITHUANIA: PROFESSIONAL PUBLISHER'S VIEW

Aušra Navickienė

Summary

In 1818 Józef Zawadzki compiled a systemic work of two parts about publishing business, which today as a manuscript is kept in the Warsaw University Library. In Polish and Lithuanian historiography, it is usually viewed as a set of recommendations to the politicians of the time, as well as an outline of measures designed to improve Zawadzki's personal business. At the same time, Zawadzki's text can also be considered as one of the first of the limited number of attempts in Central and East Europe to theorize a traditional book publishing model. As such, the document can be considered as of equal importance to the writings of progressive authors of the time such as Russian historian Nikolay Karamzin, the German book trader Friedrich Perthes and others, who discussed the peculiarities of the private publishing business.

From today's perspective the most important thing is that Zawadzki disseminated business ideas based on the free market economy and formulated a model of the publishing business. This model was based not on traditional forms of sponsorship that existed till then, but on sponsorship by society, i.e. readers who became capable of paying for the work of the authors, publishers, printers and book traders. Zawadzki considered the activities of book publishing, production and distribution, which at that time were dominated by Catholic Church [confessional] institutions, were ineffective and did not correspond to the needs of the time. Therefore, he emphasised the importance of private capital and planned long-range strategies to use it.

His innovative proposals for solving the rights issues of authors at the level of governance were to legitimise new mutually beneficial relationships between publishers and authors and to pass laws that would promote fair competition (the documents and activities of Zawadzki contributed to introduction of laws on copyright in East Europe and Russia, these laws emerging in 1830 as a part of censorship laws). Zawadzki's considerations about the uniting of book workers into organisations, which would not only stimulate cooperation but also protect their rights, were also innovative. Such professional organisation was not established in Lithuania at that time, but a decade later it emerged in Germany as the *Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig* (the Association of German Book Sellers established in Leipzig in 1825) and its activity proved to be efficient.

Zawadzki's model of the publishing business corresponded to the needs of the time. As a publishing practice it had already existed in Germany and France for more than a hundred years and the private companies involved were, by that time, being run by the sons or grandsons of their founders. The first generation of professional book workers started their activities in Lithuania and Poland at the beginning of the 19th century and rapidly became the dominant means. Professional publishers in this region became established as most important arrangers of publishing and their publications were responsible for the major proportion of the publishing production. Publishing itself became an independent area of commerce and business. With the creation of publishing as a profession in itself, a new force appeared in the book industry – the publisher acting as a key player responding to developing patterns and the changing needs of the society at the time. Thus, as can be seen, the model introduced by J. Zawadzki is very much the template still in existence today, the very core of the traditional book publishing enterprise.

Īteikta 2014 mēn. vasario mēn.